

Izabela Sołjan, Antoni Jackowski

Jasna Góra na tle innych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce

Wstęp

Pozycja i ranga Jasnej Góry jako jednego z najważniejszych sanktuariów maryjnych świata i zarazem centralnego sanktuarium narodu polskiego na przestrzeni wieków została już wielokrotnie udokumentowana i nie budzi dzisiaj jakichkolwiek wątpliwości. Toteż nie wydaje się być konieczne podjęcie kolejnej próby mającej na celu udowodnienie przewodniej roli Jasnej Góry wśród polskich ośrodków pielgrzymkowych. Rozważania niniejsze pragną raczej ukazać, poprzez pryzmat sanktuarium jasnogórskiego, bogactwo i różnorodność polskiego życia pątniczego, tak w perspektywie historycznej, jak i współcześnie. Z pewnością kult Matki Bożej Częstochowskiej - Królowej Polski wywierał i wywiera istotny wpływ na religijność wiernych i życie Kościoła w Polsce. W każdym z polskich sanktuariów znajdują się elementy nawiązujące do tego właśnie kultu. Można więc zaryzykować stwierdzenie, iż Częstochowska *Hodegetria* (Przewodniczka) obok wielu innych znaczeń jest także Tą, która wiedzie pielgrzymów nie tylko na Jasną Górę, ale i do innych licznie rozsianych na ziemiach polskich sanktuariów.

Jasna Góra na tle ośrodków pielgrzymkowych w Polsce (rys historyczny)

W momencie fundacji klasztoru jasnogórskiego (1382 r.) i sprowadzenia tutaj cudownego obrazu Matki Bożej Polska była już krajem chrześcijańskim od ponad 300 lat. W zasadzie od zarania chrześcijaństwa w polskiej pobożności mamy do czynienia z silnie zaznaczającym się kultem maryjnym. Utworzona w 1000 roku Metropolia Gnieźnieńska otrzymała jako swoją patronkę Najświętszą Maryję Pannę w tajemnicy Wniebowzięcia. Jeżeli przyjrzymy się wezwaniom świętyń metropolitalnych, zakładanych współcześnie z metropolią gnieźnieńską, zauważymy, iż patrocinium mariańskie było wówczas faktem wyjątkowym, zwłaszcza w kraju świeżo nawróconym. W ościennych państwach zdecydowanie dominował patronat świętych. W całej ówczesnej Europie na północ od Alp i na wschód od Renu jedyną metropolią poświęconą Matce Bożej było Gniezno. Ponieważ metropolia ta swym

zasięgiem obejmowała całe królestwo Bolesława Chrobrego, Maryja tym samym stawała się patronką Królestwa Polskiego¹. Obok nurtu maryjnego w polskiej kulturze religijnej wczesnego średniowiecza wyraźnie zaznacza się również kult świętych i osób zmarłych w opinii świętości. Najstarszy ruch pątniczy związany był właśnie z tego typu ośrodkami kultowymi. Na pierwszy plan wysuwa się tutaj przede wszystkim katedra gnieźnieńska, w której w 997 roku złożono zwłoki św. Wojciecha. Wówczas też ogłoszono św. Wojciecha patronem Narodu i Państwa Polskiego, a do maryjnego wezwania katedry dodano wezwanie Świętego (XI w.). W 1000 roku z pielgrzymką do grobu Świętego przybył cesarz Otton III. Kult św. Wojciecha pod cesarskim i papieskim protektorem szybko się rozwinął i nabrał międzynarodowego znaczenia. W 1097 roku, w stulecie męczeńskiej śmierci św. Wojciecha, arcybiskup Marcin w obecności księcia Władysława Hermana konsekrował gnieźnieńską katedrę jako kościół pielgrzymkowy. Pielgrzymowali tutaj królowie i książęta polscy, między innymi w 1113 roku w pielgrzymce pokutnej do Gniezna udał się Bolesław Krzywousty². Innym ośrodkiem pątniczym, związanym ze św. Wojciechem, było Trzemeszno posiadające cenną relikwię - rękę Świętego. Nie sposób w tak krótkim opracowaniu przybliżyć wszystkie sanktuaria - związane z kultem relikwii i świętych - powstałe na ziemiach polskich do końca XIV wieku. Z konieczności zostaną tutaj wymienione jedynie te najważniejsze, o zasięgu co najmniej regionalnym: Święty Krzyż (relikwie Krzyża Świętego), Stary Sącz (kult błogosławionej Kingi), Trzebnica (kult św. Jadwigi Śląskiej), Góra Chełmska (późniejsza Góra Św. Anny, kult św. Anny), Tropie i Oława (kult św. Andrzeja Świerada), Mogiła (kult Świętego Krzyża). Miastem szczególnie wyróżniającym się wśród średniowiecznych *loca sacra* niewątpliwie był Kraków. Ruch pątniczy koncentrował się tutaj szczególnie wokół kultu św. Floriana (kult datowany od końca XII wieku), św. Stanisława Biskupa Męczennika (zm. 1079 r., kanonizowany w 1253 r.), św. Jacka (II połowa XIII wieku), błogosławionej Salomei (II połowa XIII wieku) oraz tzw. świętych krakowskich (kulty bpa Prędoty, Jana z Kęt, Szymona z Lipnicy i Stanisława Kazimierczyka). W XV wieku, uznawanym za szczytowy okres pątnictwa w Krakowie, notowano tu 17 miejsc pielgrzymkowych³. Warto nadmienić, iż do czasów obecnych najżywiej przetrwał kult św. Stanisława Biskupa, uznanego za jednego z głównych patronów Polski. Na przestrzeni wieków kult ten odegrał istotną rolę w kształtowaniu polskiej świadomości narodowej. Wawel z konfesją Świętego, zwłaszcza w latach niewoli, stał się miejscem masowych pielgrzymek Polaków, wchodząc w nurt tzw. „pątnictwa narodowego”.

Powstanie pierwszych sanktuariów maryjnych na ziemiach polskich, zgodnie z przekazywaną przez stulecia tradycją, datuje się na wiek XIII-XIV, a nawet koniec wieku XII (Górka Klasztorna, Bardo Śląskie, Lubawa, Wambierzyce, Borek Stary, Stara Wieś, Krzeszów, Piaseczno)⁴. Należy jednak pamiętać, że tradycja często podaje początki danego ośrodka znacznie wcześniej, aniżeli znajduje to potwierdzenie w źródłach historycznych. Nie ma to miejsca z pewnością w przypadku Jasnej Góry - powstanie sanktuarium w latach 80-tych XIV wieku jest w pełni udokumentowane. Natomiast wcześniejsze dzieje jasnogórskiej ikony oraz jej datowanie pozostają w kręgu

tradycji i hipotez. Wiadomo, iż Władysław Opolczyk przywiózł obraz z Bełża na Rusi, gdzie już otaczany był czcią wiernych. Początki istnienia jasnogórskiego sanktuarium zdają się potwierdzać jego fenomen i wyjątkowość. W przeciągu kilkudziesięciu lat Jasna Góra, nie mając jeszcze ugruntowanej rangi ogólnokrajowej, stała się ośrodkiem międzynarodowym przyciągającym rzesze pątników głównie z Europy Środkowej i Wschodniej⁵. W Bibliotece Jagiellońskiej zachował się dokument z 1437 roku będący sprawozdaniem przeora i kustosa Jasnej Góry o doznanych tutaj cudach. Z 56 uzdrowionych osób większość pochodziła ze Śląska Opolskiego⁶. Jan Długosz w drugiej połowie XV wieku wśród pielgrzymów wymienia Czechów, Słowaków, Morawian, Prusów i Węgrów. Źródła XVI-wieczne wspominają kolejne nacje: Inflantczyków, Litwinów, Moskali, Rusinów, Saksończyków, Żmudzinów⁷. Czynnikiem przyciągającym wiernych zarówno z Polski, jak i spoza jej granic, na Jasną Górę niewątpliwie były dziejące się tutaj cuda i doznawane szczególne łaski. Król Władysław Jagiełło w liście do papieża Marcina V (1429 r.) donosi, iż w kościele Bogarodzicy na Jasnej Górze „*mocą Bożą dzieją się często tajemnice wielu cudów...*” - „*mnóstwo zbiega się do owego kościoła w nadziei zbawienia i uzyskania odpustów*”⁸. O rozwój kultu od samego początku troszczyli się ojcowie paulini oraz fundatorzy klasztoru. W 1393 roku Jasna Góra stała się fundacją królewską, władcy dynastii jagiellońskiej dążyli do ustanowienia patronatu Maryi Jasnogórskiej nad Królestwem Polskim. Ożywienie ruchu pątniczego do Czarnej Madonny nastąpiło zwłaszcza po rabunkowym napadzie na Jasną Górę w 1430 roku i zniszczeniu cudownej ikony. Obraz odrestaurowano w Krakowie i w 1434 roku w uroczystej procesji przeniesiono do Częstochowy. Przywileje odpustowe nadane Jasnej Górze przez Stolicę Apostolską w XV wieku ugruntowały pozycję ośrodka jako jednego z najważniejszych sanktuariów na ziemiach polskich. Związki Jasnej Góry z panującą dynastią już u zarania sanktuarium z pewnością wpłynęły na ukształtowanie się w późniejszych wiekach w całej Polsce kultu maryjnego o wyraznie narodowym charakterze. Tezę tę może poświadczyć fakt, iż na mocy przywileju przyznanego Jasnej Górze w 1450 roku przez Zbigniewa Oleśnickiego można było uzyskać tu specjalny odpust pod warunkiem odmówienia modlitwy o pokój w Królestwie Polskim oraz za króla i biskupa krakowskiego⁹. W połowie XVI wieku Grzegorz z Sambora, kanonik kolegiaty św. Anny w Krakowie, w łacińskim poemacie *Częstochowa* jako pierwszy nazywa Matkę Bożą Jasnogórską *polską Królową*¹⁰. Również P.H. Pruszczyński w pierwszym spisie polskich sanktuariów, wydanym w 1644 roku, na pierwszym miejscu wśród wizerunków maryjnych wymienia Maryję Częstochowską tytułując Ją m.in. *Regina Poloniae*¹¹. Bohaterska obrona Jasnej Góry przed Szwedami w 1655 roku i będące jej konsekwencją śluby lwowskie Jana Kazimierza (1656) ostatecznie potwierdziły i ugruntowały kult Matki Bożej Częstochowskiej jako Królowej Polski. Jeszcze jednym dowodem wymownie świadczącym o rozwoju kultu jasnogórskiej ikony już w pierwszych wiekach funkcjonowania ośrodka mogą być powstające od XV a nawet końca XIV wieku liczne kopie kultowe tego wizerunku. Niektóre stały się przedmiotem szczególnej czci wiernych i wokół nich wytworzyły się centra pątnicze o szerokim zasięgu oddziaływania. Należy tutaj wymienić przede wszystkim obrazy z Sokala, Bochni, Stanisławowa, Starej Wsi k.Raciborza, Okulic, Krakowa (Kościół

Mariacki), Makowa Podhalańskiego, Zbaraża¹². Król Jan Kazimierz przed opuszczeniem Polski w 1669 roku ofiarował swój obraz Madonny Częstochowskiej (zwanej Matką Boską Kazimierzowską) do kościoła w Rajczy, gdzie kult obrazu jest żywy do czasów obecnych. Obraz z Sokala, datowany na koniec XIV wieku, otaczany był tak wielką czcią, iż sanktuarium to nazywano Częstochową Rusi i już w 1724 roku (w 7 lat po koronacji obrazu jasnogórskiego) wizerunek ten otrzymał korony papieskie. Wiele z tych obrazów zasłynęło niezwykłymi zjawiskami i doznawanymi przed ich obliczem łaskami - przykładowo obrazy z Bochni i Stanisławowa „plakały”, na obrazie okulickim obserwowano „pot gęsty i przeźroczysty”. Cudowność obrazów potwierdzały dekrety biskupie oraz akty urzędowych koronacji. Wielkim orędownikiem Jasnogórskiej Pani był również Jej koronator, biskup Krzysztof Szembek. Po objęciu władzy w diecezji warmińskiej (1724-1740) sprowadził on kopie Częstochowskiej Madonny do Głotowa, Stoczka i prawdopodobnie Gietrzwałdu¹³. Warto dodać, że w pierwszej połowie XVI wieku wizerunki Matki Bożej Częstochowskiej zaczęły pojawiać się nie tylko w kościołach czy dworach, ale i u ubogich oficjalistów dworskich, a nawet w chłopskich chałupach. Dla przeciętnych pielgrzymów przeznaczone były małe obrazki dewocyjne, istotne było, aby pochodziły z Częstochowy. Do lat 40-tych XVIII wieku utrzymywał się zwyczaj, później zabroniony w obawie o stan Ikony¹⁴, dotykania czy pocierania takich obrazków o oryginał.

Druga połowa XVI wieku, wiek XVII i XVIII to okres wyraźnego ożywienia życia religijnego i migracji pątniczych nie tylko na Jasnej Górze i w ośrodkach z nią związanych, ale i w wielu innych regionach Polski. Kult maryjny stanowił wówczas istotny element religijności szerokich kręgów społecznych. Placówki diecezjalne i zakonne zabiegały o posiadanie łaskami słynących wizerunków, co znacznie podwyższało rangę ośrodka i przyspieszało jego rozwój. Przyczyn tego zjawiska należy szukać w potrydenckim nurcie odnowy katolicyzmu, była to swoistego rodzaju reakcja na protestanckie niszczenie świętych wizerunków. Poza powstającymi wówczas małymi ośrodkami kultowymi, ograniczonymi z reguły do macierzystej parafii, powstawały również znane do dzisiaj duże miejsca pielgrzymkowe, o skali co najmniej regionalnej. Najbardziej znane to sanktuaria w: Kodeniu (Królowa Podlasia), Świętej Lipce, Piekarach Śląskich, Tuchowie, Żyrowicach, Lwowie, Wilnie, Leżajsku, Poczajowie. Liczbę sanktuariów mających w XVII i XVIII wieku zasięg ponadregionalny i regionalny szacuje się na niemal 150¹⁵. Od początku XVII wieku popularnymi miejscami pielgrzymek stały się również kalwarie, zakładane na wzór kalwarii jerozolimskiej. Pierwsza na ziemiach polskich była fundowana w 1602 roku przez Mikołaja Zebrzydowskiego - wojewodę krakowskiego - w Kalwarii Zebrzydowskiej. W następnych latach powstawały kolejne: Pakość nad Notecią (1628), Kalwaria Żmudzka (1639), Kalwaria Żydowska (1640), Wejherowo (1649), Werki koło Wilna (1662), Kalwaria Paclawska (1668), Góra Kalwaria (1670), Krzeszów (1672), Wambierzyce (1681-1708), Góra Świętej Anny (1700-1709), Ujazdów (1731)¹⁶. Należy podkreślić, że pielgrzymki do kalwarii nigdy nie były tak liczne jak do sanktuariów maryjnych, toteż opiekunowie kalwarii często starali się o pozyskanie dla swych ośrodków łaskami słynących wizerunków maryjnych (np. Kalwaria Zebrzydowska 1641, Kalwaria Paclawska 1679).

Jak już zaznaczono, jednym z istotnych aspektów bogatej pobożności polskiego baroku były niewątpliwie pielgrzymki. Na ten okres przypadają początki stałego pieszego pielgrzymowania na Jasną Górę, m.in. z Kalisza, Piotrkowa, Warszawy¹⁷. Pierwsza pielgrzymka warszawska odbyła się w 1711 roku, a do chwili obecnej było ich już ponad 280, co stanowi swego rodzaju fenomen religijny i społeczny w Europie¹⁸. W XVII wieku pojawiły się „warmińskie łosiere”, czyli pielgrzymki wotywno, których celem było nie tylko odwiedzenie miejsca świętego, ale także wypełnienie złożonych ślubów. Największą liczbę pątników rejestrowano w sanktuariach podczas uroczystości koronacyjnych czy jubileuszowych. Przykładowo koronacja wizerunku jasnogórskiego w 1717 roku zgromadziła ponad 200 tysięcy pielgrzymów. Wielkimi manifestacjami religijnymi o bogatej obrzędowości były również inne koronacje, szczególnie w Trokach, Podkamieniu, Łucku, Wilnie, Lwowie.

Okresem niezwykle trudnym, zarówno dla Kościoła polskiego, jak i społeczeństwa okazał się okres ponad stuletniej niewoli narodowej. W kraju podzielonym między trzech zaborców, pozbawionym własnej państwowości jedyną instytucją o charakterze ogólnonarodowym, łączącą rozczłonkowany naród, był właśnie Kościół. Sanktuaria stają się główną ostoją polskości w tych czasach, nośnikiem długoletnich tradycji i symboli narodowych. Toteż pomimo wielu restrykcji ze strony zaborców, pomimo administracyjnych zakazów pielgrzymowania polskie loca sacra nadal pozostają żywymi ośrodkami kultowymi. We wszystkich trzech zaborach szczególnie utrudniano odbywanie pielgrzymek na Jasną Górę, kult Częstochowskiej Madonny utożsamianej z Królową Polski był tym kultem, którego najbardziej się obawiano. Zaborcy byli świadomi, iż bez jego wykorzenienia czy przynajmniej zahamowania wszelkie próby pozbawienia Polaków tożsamości narodowej będą bezowocne. Jeszcze w 1754 roku król pruski Fryderyk II wydał zakaz organizowania na Śląsku pielgrzymek (ponowiony w 1764 r.), generalnie zakaz ten nie przyniósł jednak zamierzonego skutku¹⁹. Ruch w kierunku Częstochowy nie zmniejszył się nawet po wybudowaniu kalwarii w Piekarach. W XIX wieku w pielgrzymkach na Jasną Górę brało udział od kilkuset do kilku tysięcy Górnoślązaków z każdej niemal parafii. W latach 1869-1914 tzw. odpust pruski (odpust śś. Piotra i Pawła) gromadził wiernych z większości parafii Górnego Śląska²⁰. Wyznaczenie „zastępczych” sanktuariów (np. Kobyłanki dla Galicji czy Gietrzwałdu dla zaboru pruskiego) również nie rozwiązało „problemu Jasnej Góry”. W okresie 1885-1914 rocznie przybywało do Częstochowy 700-1000 pielgrzymek, liczących łącznie od 300 do 400 tysięcy pątników²¹. Władze carskie wprost nazywały Częstochowską Maryję „główną rewolucjonistką” w Królestwie Polskim. Niechęć władz dodatkowo wzmacniał patriotyczny charakter pielgrzymek, zwłaszcza nasilających się w latach 60-tych XIX wieku. Pątnikom często przewodziły sztandary z polskim Orłem i innymi akcentami narodowymi, śpiewano patriotyczne pieśni. W latach niewoli ruch pielgrzymkowy o wyraźnym zabarwieniu narodowym był typowy nie tylko dla sanktuarium jasnogórskiego, ale i dla wielu innych ośrodków. Przykładowo, w pamięci mieszkańców Kobyłanki do dzisiaj zachowała się pielgrzymka, która przybyła tu z Nowego Sącza na odpust św. Michała w 1861 roku. Niosła ona krzyż z napisem „Boże zbaw Polskę” i niżej „Ojczyźnie odpuść im, bo nie wiedzą co czynią”. Z drugiej

strony widniał napis „Braciom zamordowanym w Warszawie i Wilnie”²². Pod zaborami na szeroką skalę rozwinęło się tzw. „pątnictwo narodowe”, wyrażające się organizowaniem pielgrzymek do miejsc silnie związanych z historią Polski, zwłaszcza do Gniezna, Krakowa, Warszawy czy Wilna. Szczególne znaczenie miały pielgrzymki Górnoślązaków do Krakowa; od 1840 roku w zorganizowanych grupach przybywało po parę tysięcy osób rocznie. W latach 90-tych pątnicy jechali do granicy na własny koszt, a dalej na „koszt Polski”, tzn. krakowskich komitetów organizacyjnych²³. W drugiej połowie XIX wieku, w związku z przyznaną Galicji autonomią, obserwuje się na tym terenie wyraźne ożywienie i rozwój praktyk religijnych. Poza Krakowem dotyczy to w pierwszym rzędzie Kalwarii Zebrzydowskiej, która ze względu na utrudniony dostęp do Częstochowy, położonej w granicach zaboru rosyjskiego, stała się wówczas ogólnonarodowym sanktuarium maryjnym. Przybywały tutaj pielgrzymki z obszaru całej przedrozbiorowej Polski, a nawet z Pomorza. W uroczystościach koronacyjnych w 1887 roku wzięło udział 243 kapłanów diecezjalnych i zakonnych oraz około 230 tysięcy wiernych z Galicji, Królestwa Polskiego, Węgier, Moraw, Śląska austriackiego i pruskiego, Księstwa Poznańskiego i Litwy²⁴. W początkach XX wieku Kalwarię zaliczano do najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych Europy, umieszczając ją obok takich sanktuariów jak Altötting, czy Mariazell²⁵. Również inne ośrodki galicyjskie przeżywają w drugiej połowie XIX wieku swój renesans. Wyrazem tego są z pewnością liczne koronacje wizerunków maryjnych. Spośród 14 przeprowadzonych pod zaborami papieskich koronacji wszystkie, z wyjątkiem Sulisławic, miały miejsce w Galicji. Poza wspomnianą już Kalwarią Zebrzydowską uroczystości te miały miejsce m.in. w Starej Wsi, Kalwarii Paclawskiej, Krakowie, Lwowie, Tuchowie i z pewnością ugruntowały pozycję tych ośrodków wśród polskich miejsc pielgrzymkowych. W zaborze pruskim w latach 70-tych XIX wieku niespotykane wzrosła popularność Gietrzwałdu, co wiązało się z mającymi tutaj miejsce objawieniami Matki Bożej (od 27 czerwca do 16 września 1877 roku). W dni powszednie ilość pielgrzymów dochodziła do 2 tysięcy, a w niedziele do 8 tysięcy. Ks. F. Hipler - świadek objawień - podaje, iż liczbę pątników od połowy lipca do połowy września 1877 roku szacowano od ćwierć do pół miliona: „Byli to Warmianie niemieccy i polscy, Litwini, Mazurzy, Kaszubi, Górale, bardzo liczni Polacy nie tylko spod zaboru pruskiego i z Galicji, także z Rosji pomimo kordonu i obieszczyków granicznych”²⁶. W następnych latach liczba nawiedzających Gietrzwałd stopniowo malała i przed pierwszą wojną światową dochodziła do 40 tysięcy rocznie²⁷. W drugiej połowie XIX wieku Maryja miała ukazać się jeszcze w kilku innych regionach Polski. Zapoczątkowany wówczas kult z czasem doprowadził do powstania w tych miejscach znaczących sanktuariów, wystarczy wspomnieć Licheń (kult Matki Boskiej Bolesnej Królowej Polski) czy Szczyrk (Częstochowska Wspomożycielka na Górcze). Władze zaborcze starały się nie rozgłaszać tych wydarzeń, chociażby ze względu na pojawiające się w objawieniach akcenty polskie. W latach niewoli narodowej Polacy nadal chętnie pielgrzymowali do Piekar, na Górę Św. Anny, Wambierzyc, Barda, Wilna, Świętej Lipki, Stoczka Warmińskiego, Świętą Górę koło Gostynia i wielu innych. Na Górze Św. Anny czasami dochodziło do sporów na tle

narodowościowym, dlatego w 1861 roku ustalono oddzielne terminy pielgrzymowania dla grup polskich i niemieckich²⁸.

Swoboda praktyk religijnych, przywrócona po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, oraz związany z nią rozwój ośrodków kultowych i migracji pątniczych są charakterystyczne dla polskiej pobożności okresu II Rzeczypospolitej. Dnia 6 czerwca 1919 roku w pielgrzymce dziękczynnej za odzyskanie wolności przez Polskę na Jasną Górę przybywa generał Józef Haller. W latach 1920-1921 w tej samej intencji pielgrzymuje tutaj cały naród, w sierpniu 1920 roku po „*cudzie nad Wisłą*” leżący krzyżem na jasnogórskim placu rodacy po raz kolejny obwołują Maryję Częstochowską - Królową Polski²⁹. Nową formą czci stały się ślubowania: biskupów polskich (1920 r.), kobiet (1926), młodzieży akademickiej (1936), nauczycieli i mężów (1937). W latach 1932-1933 cały rok świętowano jubileusz 550-lecia Jasnej Góry, przybyło wówczas ponad milion pątników. Interesującym źródłem na temat polskich ośrodków maryjnych i roli Jasnej Góry jest z pewnością wydana w 1937 roku *Mariologiczna mapa Polski*³⁰. Została ona opracowana w oparciu o prace Nowakowskiego³¹ (omawia on 1111 cudownych obrazów maryjnych na ziemiach polskich), Fridricha³² (373 cudowne wizerunki) i Baracza³³ (463 wizerunki). Zlokalizowano na niej sanktuaria według

Ryc. 1
Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach kultu religijnego w Polsce
w 1938 roku (w tys. osób)

następujących kryteriów: miejsca cudownych obrazów, cudowne obrazy prywatnie i urzędowo koronowane oraz miejsca cudownych obrazów pielgrzymkowe, przypisując tym ostatnim najwyższą rangę. Na mapie tej zaznaczono również miejsca cudownych zwycięstw odniesionych za przyczyną Najświętszej Maryi Panny - Królowej Polski z Częstochowy. Wstawiennictwu Jasnogórskiej Pani przypisuje się najważniejsze w polskiej historii zwycięstwa, tak znaczące jak: Grunwald (1410 r.), Chocim (1621), Wiedeń (1863) czy „*cud nad Wisłą*” (1920). Uderzająca jest również bardzo gęsta sieć przedstawionych na mapie ośrodków pielgrzymkowych, szczególnie w zachodniej, centralnej i południowo-wschodniej Polsce. Interesujące jest stwierdzenie autorów, iż „*ta gęsta sieć cudownych obrazów Najś. Maryji Panny to nie tylko dowód Jej czułej miłości do Narodu Polskiego, lecz jest to potężna sieć twierdz, zabezpieczająca Polskę przed wrogiem wewnętrznym i zewnętrznym. Z tych twierdz Maryjnych wyrasta najpiękniejsza i najwznioślejsza miłość Boga i Ojczyzny*”. Jeśli do powyższego komentarza dodamy słowa jednego z największych wrogów Polski, gubernatora H. Franka: „*gdy wszystkie światła dla Polski zgasły, to wtedy zawsze jeszcze była Święta z Częstochowy i Kościół*”, wszelkie podsumowanie powyższych rozważań wydaje się być zbędne.

Jasna Góra na tle innych ośrodków pątnicznych w Polsce

Nawet pobieżne prześledzenie losów Kościoła i narodu polskiego w okresie powojennym pozwala zauważyć niespotykany wcześniej rozkwit pobożności maryjnej, w decydującej mierze inspirowany kultem Pani i Królowej Jasnogórskiej. Wszystkie znaczące wydarzenia o charakterze religijnym czy religijno-narodowym miały swoje źródło właśnie tutaj, rozwijana i umacniana przez wieki pozycja Jasnej Góry jako „*duchowej stolicy Polski*” na trwałe wpisała się w świadomość szerokich mas społeczeństwa polskiego. Podobnie jak w poprzednich trudnych okresach, tak i w latach reżimu komunistycznego Jasna Góra „*świeci*”, pozwalając przetrwać kolejne burze dziejowe. W odpowiedzi na orędzie fatimskie i apel papieża Piusa XII Prymas August Hlond wraz z Episkopatem, w obecności miliona pielgrzymów, 8 września 1946 roku dokonuje na Jasnej Górze poświęcenia całego narodu Niepokalanemu Sercu Maryi. Wielkie zasługi zarówno dla Kościoła, narodu, jak i samej Jasnej Góry oddał z pewnością Prymas Tysiąclecia kardynał Stefan Wyszyński, nie bez powodu zwany Ojcem Narodu. Przez całe życie patronowała mu Maryja Częstochowska, z wizerunkiem której nigdy się nie rozstawał. To z jego inicjatywy w 1956 roku zostają odnowione Jasnogórskie Śluby Narodu, a następnie rozpoczyna się trwająca 9 lat Wielka Nowenna, będąca przygotowaniem do obchodów Millenium 1000-lecia Chrztu Polski. W przygotowania te został włączony cały naród, każda diecezja i każda parafia. Wokół cudownego obrazu na Jasnej Górze gromadziły się delegacje diecezjalne i parafialne w związku z tzw. „*czynami dobroci*” za Kościół i ojczyznę. Wracając zabierały ze sobą symboliczne hostie, różańce, ryngrafy i obrazy mające podkreślać bezpośredni związek Jasnej Góry z parafiami³⁴.

Bezprecedensowy w skali światowej stał się fakt peregrynacji kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej do wszystkich polskich parafii i rodzin. Uroczystości związane z peregrynacją rozpoczęły się 26 sierpnia 1957 roku na Jasnej Górze, a sama peregrynacja zaczęła się 29 sierpnia tego roku od archidiecezji warszawskiej, skąd obraz wędrował dwadzieścia trzy lata przez wszystkie parafie. Nawiedzenie zostało przerwane w roku milenijnym 1966, aby kopia mogła być obecna w dwudziestu pięciu miastach biskupich na „milenijnym szlaku Tysiąclecia” (od kwietnia do sierpnia). Mimo trudności stwarzanych przez władze komunistyczne, m.in. „uwięzienie” kopii na Jasnej Górze w okresie od 2 września 1966 do 18 czerwca 1972 r., kiedy to zamiast obrazu wędrowały puste ramy - pierwsza wielka peregrynacja była kontynuowana i zakończyła się w Częstochowie 12 października 1980 roku. Przez te dwadzieścia trzy lata Prymas Wyszyński niemal w każdej diecezji witał i żegnał Jasnogórski Obraz Nawiedzenia, mówiąc wszystkim: „*Nie bójcie się przyjąć Maryję*”³⁵. Wielkiej peregrynacji towarzyszyły tzw. małe nawiedzenia, podczas których kopie Ikony Jasnogórskiej odwiedzały domy zakonne (od 10 maja 1962 do końca grudnia 1965) i rodziny (w dniach 15 X-8 XII 1965 roku 6282 delegacje parafialne otrzymały na Jasnej Górze obrazy Matki Bożej Częstochowskiej z podpisem: „*Każdą rodzinę katolicką w waszej parafii oddaję w macierzyńską niewolę Matki Boga - Człowieka i Matki Kościoła w świecie i w Ojczyźnie naszej. Z błogosławieństwem Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Polski. Jasna Góra 26.08.1965*”³⁶). Owoce peregrynacji wyrażające się m.in. odnową duchową i moralną narodu zachęciły Episkopat do jej powtórzenia. Drugie wielkie nawiedzenie rozpoczęło się 5 maja 1985 roku w Drohiczynie i trwa nadal.

Peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej sprawiła, że w poszczególnych diecezjach czy dekanatach zaczęto organizować podobne wędrowki kopii wizerunków szczególnie czczonych w danym regionie. Przykładowo można tu wymienić peregrynacje wizerunku Matki Boskiej Ludźmierskiej czy Matki Bożej Kodeńskiej (w obu przypadkach zasięg regionalny), a także wędrowki o zasięgu lokalnym Wniebowziętej Maryi Panny z Rzeszowa czy Leżajskiej Matki Boskiej Pocieszenia.

Innym wymownym efektem peregrynacji obrazu jasnogórskiego są powstałe wówczas nowe sanktuaria Matki Bożej Częstochowskiej (np. w Dąbrowicy na Dolnym Śląsku) czy kościoły wznoszone pod Jej wezwaniem. W wielu innych kościołach wprowadzono liczne odpusty ku czci Matki Boskiej Częstochowskiej. Obecnie istnieje w Polsce około 270 kościołów i kaplic dedykowanych Pani Jasnogórskiej, najwięcej w dawnych: archidiecezji wrocławskiej (33), diecezji gorzowskiej (27) i diecezji kieleckiej (24)³⁷.

Dzieło Prymasa Wyszyńskiego kontynuował i znacznie rozwinął największy chyba czciciel Maryi współczesnych czasów - obecny papież Jan Paweł II. Już na początku swego pontyfikatu oświadczył, że „*nie byłoby na Stolicy Piotrowej Polaka, gdyby nie było Księdza Prymasa, jego wiary, heroicznej nadziei i zawierzenia bez reszty Matce Kościoła, gdyby nie było Jasnej Góry*”³⁸. Podczas swej pierwszej pielgrzymki do Polski, 4 czerwca 1979 roku, w święto Matki Kościoła, na szczycie Jasnej Góry

złożył Maryi Akt zawierzenia Jej samego siebie, ojczyzny, Kościoła Chrystusowego i świata. W tym dniu papież wypowiedział też historyczne już dzisiaj słowa: „*Jasna Góra jest przecież nie tylko miejscem pielgrzymek Polaków z Polski i całego świata. Jasna Góra jest sanktuarium narodu. Trzeba przykładać ucho do tego świętego miejsca, aby czuć, jak bije serce narodu w Sercu Matki*”³⁹. Druga pielgrzymka papieska w czerwcu 1983 roku była pielgrzymką dziękczynną za sześćset lat macierzyńskiej obecności Maryi w jasnogórskim wizerunku. Papież odwiedził sanktuarium jasnogórskie jeszcze dwukrotnie: w 1987 roku podczas swej trzeciej pielgrzymki do Ojczyzny oraz w 1991 roku, kiedy to przewodniczył VI Światowemu Dniu Młodzieży. O tym, jak bliska Jego Świątobliwości jest Pani Jasnogórska i Jej częstochowskie sanktuarium, najlepiej może świadczyć fakt, iż miliony ludzi na całym świecie znają Ją właśnie jako Madonnę Papieża. Postawa Papieża niewątpliwie przyczyniła się do dalszego rozkwitu Jasnej Góry; od czasów pierwszej wizyty Jana Pawła II w 1979 roku ośrodek ten odwiedza rocznie średnio 4-5 milionów osób, co czyni Jasną Górę jednym z głównych sanktuariów maryjnych świata. Wśród pielgrzymów około 400 tysięcy stanowią obcokrajowcy, przybywający z blisko 100 krajów. Do Częstochowy corocznie organizowane są pielgrzymki z niemal 70% parafii katolickich w Polsce. Rekordową frekwencję notowano w 1991 roku z racji odbywającego się tu Światowego Dnia Młodzieży. Zarejestrowano wówczas 7 milionów pątników ze wszystkich kontynentów.

Od 1977 roku obserwuje się zdecydowany rozwój pielgrzymowania pieszego do Częstochowy, związany m.in. z obchodami 600-lecia klasztoru (1982-1983). Dla uczczenia tej rocznicy zapoczątkowane zostały niektóre pielgrzymki piesze, przykładowo pielgrzymka kaszubska wychodząca ze Swarzewa („600 kilometrów na 600-lecie”). Najwięcej pątników przybywa w dni głównych odpustów: Matki Bożej Królowej Polski (3 maja), Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), Matki Bożej Częstochowskiej (26 sierpnia) i Narodzenia NMP (8 września). Liczba wiernych wynosi wówczas 300-500 tysięcy osób. Do Częstochowy wiedzie ponad 50 szlaków pieszych, które przecinają całą Polskę, a ich długość waha się od kilku do kilkuset kilometrów. W drodze na Jasną Górę pielgrzymki zazwyczaj nawiedzają inne leżące na trasie sanktuaria, na przykład Pielgrzymka Górska zatrzymuje się m.in. w Ludźmierzu, Kalwarii Zebrzydowskiej, Makowie Podhalańskim, Leśniowie; Warszawska Akademicka Pielgrzymka Piesza przechodzi przez Niepokalanów, Miedniewice, Smardzewice, Gidle, Mstów; pielgrzymka przemyska odwiedza sanktuarium w Borku Starym, a diecezjalna Pielgrzymka Zielonogórsko-Gorzowska Świętą Górę w Gostyniu. Rocznie w pielgrzymkach pieszych przychodzi około 150 grup liczących łącznie od 175 do ponad 200 tysięcy osób. Piesze pielgrzymowanie na Jasną Górę jest z pewnością swoistym fenomenem religijnym i społecznym w skali ogólnoswiatowej, szczególnie w świecie chrześcijańskim. Należy jednak pamiętać, iż w Polsce piesze pielgrzymki nie są typowe wyłącznie dla Jasnej Góry ale tradycja ta, czasami licząca kilkaset lat, dotyczy większości polskich miejsc pątnicznych. Nawet do małych ośrodków o zasięgu lokalnym na główne uroczystości religijne, odpustowe czy jubileuszowe, zwykle przybywają pieszo pątnicy z sąsiednich parafii czy dekanatów. Szczególnie

Ryc. 2
Kierunki pieszych pielgrzymek na Jasną Górę w okresie 8-15 sierpnia 1995 r.

żywe tradycje pątnicze do dzisiaj zachowały się w Kalwarii Zebrzydowskiej, Ludźmierzu, Piekarach Śląskich, Wambierzycach, Bardzie Śląskim, Kodniu, Gietrzwałdzie czy Wejherowie. W tym miejscu warto wymienić jeszcze jedno sanktuarium, do którego pielgrzymi przybywają wyłącznie pieszo. Są to Wiktorówki - ośrodek poświęcony Maryi Królowej Tatr, położony w górach na wysokości 1150 m n.p.m. Poza głównym odpustem sierpniowym (15 VIII) kilka tysięcy górali wędruje tu również w noc Bożego Narodzenia na Pasterkę oraz w noc sylwestrową.

Jak już zaznaczono, do głównych uroczystości religijnych, których centralne obchody zazwyczaj miały miejsce na Jasnej Górze, przygotowywał się cały naród. Znalazły one szeroki oddźwięk w programie duszpasterskim wszystkich katolickich

Ryc. 3
Kierunki pieszych pielgrzymek na Jasną Górę w okresie 22-30 sierpnia 1995 r.

diecezji i parafii. Tysiące wiernych nawiedzały wówczas nie tylko samą Jasną Górę, ale i szereg innych sanktuariów o różnym zasięgu oddziaływania. Powszechne stało się oddawanie poszczególnych diecezji w opiekę Matce Bożej. Po drugiej wojnie pierwszy tego typu akt miał miejsce w Kalwarii Zebrzydowskiej, kiedy to kardynał Adam Sapieha przed cudownym obrazem Matki Boskiej Kalwaryjskiej poświęcił Archidiecezję Krakowską Niepokalanemu Sercu Maryi (1946 r.)²⁴.

Istotnym przejawem życia religijnego w omawianym okresie stały się liczne koronacje łaskami słynących wizerunków maryjnych. W latach 1958-1992 na ziemiach polskich ukoronowano ponad sto maryjnych wizerunków kultowych, co z pewnością stanowi ewenement na skalę światową. I w tym przypadku nieocenione pozostają zasługi Prymasa Wyszyńskiego oraz obecnego papieża Jana

Pawła II. Prymas Wyszyński osobiście przewodniczył 42 z tych koronacji, a Papież 17 (w tym 5 jeszcze jako arcybiskup krakowski). Uroczystości koronacyjne gromadziły zawsze rzesze pielgrzymów, stając się wielkimi manifestacjami religijnymi, a często i narodowymi. Korony papieskie w interesującym nas okresie otrzymały m.in. wizerunki w Myślenicach, Gietrzwałdzie, Świętej Lipce, Ludźmierzu, Licheniu, Leśniowie. Szczególnie uroczysty charakter miały koronacje w Okulicach (w 1962 roku, obecność Prymasa Polski, 16 biskupów, 500 księży, 100 tys. pątników); Nowym Sączu (uroczystość odbyła się w 1963 roku w Zawadzie położonej 6 km od Nowego Sącza, gdyż władze miasta nie wyraziły zgody na koronację na żadnym z miejskich placów, obecnych było 17 arcybiskupów i biskupów, 700 kapłanów, 300 sióstr zakonnych, 300 tys. wiernych); Licheniu (w 1967 roku z udziałem całego Episkopatu Polski i pielgrzymów z całego kraju); Wambierzycach (1980 rok, ponad 30 biskupów, w tym kardynał Raggio z Rzymu i biskup Tomaszek z Pragi) oraz koronacje dokonane przez papieża Jana Pawła II (przykładowo obraz z Makowa Podhalańskiego koronowany na krakowskich Błoniach w 1979 roku i koronacje na Jasnej Górze obrazów z Brdowa, Zielenic, Stoczka Warmińskiego podczas drugiej pielgrzymki papieskiej w 1983 roku)²⁵.

Koronacje, jubileusze czy odpusty to najbardziej istotne momenty wyznaczające rytm życia większości sanktuariów. W każdym z 500 rejestrowanych aktualnie w Polsce miejsc pątniczych są one obchodzone niezwykle uroczysto. Większość odpustów związanych jest z kultem maryjnym, przede wszystkim ze świętem Matki Boskiej Królowej Polski (3 maja), Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), Narodzenia NMP (8 września) czy Matki Boskiej Bolesnej (15 września). W przypadku blisko 20 sanktuariów ustanowiono święta związane ze znajdującymi się tam konkretnymi wizerunkami Maryi. Spośród takich odpustów najbardziej znany wiąże się ze świętem Matki Bożej Częstochowskiej (26 sierpnia), wprowadzonym w 1956 roku we wszystkich diecezjach polskich. Wielu pielgrzymów przybywa także na odpust Matki Bożej Kalwaryjskiej (Kalwaria Zebrzydowska, 13 sierpnia), Piekarskiej (12 września), Kodeńskiej (2 lipca), Leśniańskiej (26 września), Różanostockiej (ostatnia niedziela czerwca), Gidelskiej (pierwsza niedziela maja), Gostyńskiej (25 czerwca), Świętolipskiej (11 sierpnia), Gietrzwałdzkiej (8 września), Tuchowskiej (2 lipca), Leśniowskiej (2 lipca), Rokitniańskiej (15 sierpnia). Jeżeli chodzi o odpusty związane ze Świętami Pańskimi, to oprócz uroczystości łączących się z okresem Wielkiego Tygodnia najczęściej obchodzone są odpusty Podwyższenia Krzyża Świętego (14 września), Znalezienia Krzyża Świętego (4 maja) oraz Przenajświętszej Krwi Chrystusa (1 lipca). W większości przypadków występują one obok świąt maryjnych (np. Kalwaria Zebrzydowska, Piekary Śląskie, Kalwaria Paławska, Góra Świętej Anny, Wejherowo), ale niekiedy są to jedyne w danym ośrodku główne odpusty (np. w Pakości nad Notecią, Kobylance, Ujściu). Znacznie rzadziej główne odpusty związane są z kultem świętych. Najbardziej znane wiążą się ze świętymi (lub błogosławionymi): Stanisławem Biskupem Męczennikiem, patronem Polski (8 maja, centralne uroczystości w Krakowie i Szczepanowie), Wojciechem, patronem Polski (23 kwietnia, Gniezno), Jadwigą Śląską (16 października, Trzebnica), Maksymilianem Kolbe (14 sierpnia, głównie

Niepokalanów), Stanisławem Kostką (18 września, Rostkowo koło Przasnysza), Kingą (24 lipca, Stary Sącz, Wieliczka) czy też z nie wyniesionym jeszcze na ołtarze księdzem Jerzym Popiełuszką (19 października, Warszawa). Na ogół w danym ośrodku odbywa się w ciągu roku kilka głównych odpustów, a czasami nawet kilkanaście (np. w Częstochowie, Kalwarii Zebrzydowskiej, Leżajsku). W niektórych ośrodkach uroczystości „odpustowe” trwają kilka dni, niekiedy nawet tydzień. Ma to miejsce zwłaszcza tam, gdzie odbywają się Misteria Męki Pańskiej (np. Kalwaria Zebrzydowska) czy uroczystości Zaśnięcia i Pogrzebu Matki Bożej (np. Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Pałacowska, Leżajsk). O wielkiej randze uroczystości odpustowych w życiu sanktuariów może świadczyć fakt, iż często (zwłaszcza w przypadku ośrodków mniejszych - lokalnych czy regionalnych) w dni głównych odpustów przybywa do nich 70-75% ogółu pątników rejestrowanych w ciągu całego roku.

Nie sposób w tak krótkim opracowaniu przedstawić wszystkie istotne przejawy życia religijnego i działalności polskich sanktuariów w okresie powojennym. Należy jednak przynajmniej kilka zdań poświęcić najważniejszym centrům pątniczym, o największej sile oddziaływania (poza omówionym już sanktuarium jasnogórskim). Wśród polskich sanktuariów zdecydowanie dominują sanktuaria maryjne - około 430, z tego ponad 160 posiada koronowane wizerunki Matki Bożej. Uwzględniając zasięg przestrzenny oddziaływania ośrodków można wyróżnić pięć grup sanktuariów: o zasięgu międzynarodowym (Jasna Góra, Niepokalanów, Warszawa, Kalwaria Zebrzydowska, Oświęcim), o zasięgu krajowym (Piekary Śląskie, Góra Świętej Anny, Licheń, Gniezno oraz Kraków), sanktuaria ponadregionalne (około 25 ośrodków), sanktuaria regionalne (134 ośrodki) oraz ośrodki o charakterze lokalnym (330 sanktuariów).

Kalwaria Zebrzydowska uznawana jest za drugie po Jasnej Górze sanktuarium w Polsce, zwane z tej racji często „Jasną Górą” lub „Częstochową Małopolski”. Zarówno Misterium Pasyjne, jak też maryjne uroczystości sierpniowe ściągają dziesiątki tysięcy pielgrzymów, wzbudzają też coraz większe zainteresowanie cudzoziemców. Ruch pielgrzymkowy do tego sanktuarium wyraźnie ożywił się w ostatnim dziesięcioleciu, osiągając obecnie poziom 800-1000 tysięcy osób rocznie.

Od początku lat siedemdziesiątych zaczęła wzrastać ranga Niepokalanowa jako ośrodka pielgrzymkowego, najpierw o zasięgu krajowym, a później międzynarodowym. Ośrodek ten, założony przez Maksymiliana Kolbego w 1927, roku był przez długie lata przede wszystkim miejscem kultu Niepokalanej. Od czasów beatyfikacji (1971 r.) i kanonizacji (1982 r.) obok kultu maryjnego zaczął silnie rozwijać się kult Świętego. Licznie sanktuarium to nawiedzają pielgrzymi z różnych krajów Europy, a także ze Stanów Zjednoczonych, Kanady czy Japonii, co wiąże się m.in. z działającymi w tych krajach ośrodkami Milicji Niepokalanej. Rocznie Niepokalanów odwiedza 600-800 tysięcy pielgrzymów, z tego ponad 2% z zagranicy. Wielu pątników obok Niepokalanowa udaje się także do Zduńskiej Woli (miejsce urodzenia Świętego) oraz Oświęcimia (cela śmierci).

W Warszawie ruch pielgrzymkowy koncentruje się przede wszystkim wokół grobu Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Prymasa Tysiąclecia, zmarłego w 1981 roku, oraz

Ryc. 4

Ruch pielgrzymkowy w ośrodkach kultu religijnego w Polsce w 1992 roku

grobu księdza Jerzego Popiełuszki, zamordowanego w 1984 roku przez służbę bezpieczeństwa. W latach 1984-1994 grób księdza Jerzego na warszawskim Żoliborzu odwiedziło łącznie 12 milionów pątników, w tym tak znane osobistości jak: papież Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty, Margaret Thatcher, George Bush, Wilfried Martens.

W grupie miejscowości o zasięgu krajowym główną rolę odgrywają obecnie Licheń (kult Maryi - Bolesnej Królowej Polski), Piekary Śląskie (kult maryjny, kalwaria) oraz Kraków (kult św. Stanisława Biskupa, bł. Jadwigi oraz najbardziej dynamicznie

rozwijający się kult Miłosierdzia Bożego i bł. Faustyny Kowalskiej w sanktuarium w Łagiewnikach).

Wśród ośrodków pątniczych w ostatnich latach coraz większą rolę odgrywają także ośrodki szerzące kult Matki Boskiej Fatimskiej, Lourdskiej czy Saletyńskiej, a więc nawiązujące do największych objawień maryjnych XIX i XX wieku. Żywymi centrami pielgrzymkowymi są przede wszystkim sanktuaria: „fatimskie” w Trzebini, Turzy Śląskiej, na Krzeptówkach w Zakopanem, Szczecinie; sanktuarium Matki Boskiej Płaczącej z La Salette w Dębowcu czy polskie Lourdes u krakowskich Misjonarzy. W diecezji katowickiej już w 1949 roku zainicjowano peregrynację figury Matki Bożej Fatimskiej. Wiele diecezjalnych ośrodków kultu fatimskiego powstało po zamachu na życie Jana Pawła II jako wotum dziękczynne za ocalenie Ojca Świętego. W tej intencji wzniesiono również nowy kościół sanktuarijny na Krzeptówkach, w którym do dzisiaj trwają nieustanne modły w intencji Stolicy Apostolskiej i papieża Jana Pawła II.

Konkluzją tych rozważań, tak na temat fenomenu Jasnej Góry, jak i fenomenu polskiej pobożności, wyrażającej się m.in. faktem istnienia od wieków na ziemiach polskich licznych, żywych ośrodków pątniczych, niechaj będą jeszcze raz słowa maryjnego Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego: „*Jakby wieńcem obronnych stanic kresowych otoczyła Maryja ziemię polską stolicami cudów i łask, gdzie krzepiła serca, ocierała łzy, uzdrowiała, cieszyła. Od dalekiej północy począwszy, gdzie czuwa «Gwiazda Morza» polskiego - Maryja Swarzewska, poprzez Tucholę, Chełmno, Gostyń, Jasną Górę, Gidle aż po Piekary, gdzie lud śląski pieśnią maryjną broniąc mowy ojczystej, przez morze krwi przebijał się do wolnej Polski: a dawniej - szlakiem południowym - od Kalwarii Zebrzydowskiej poprzez stolicę Podhala - Maryi Ludźmierskiej, poprzez Tuchów aż po Jazłowiec, gdzie rozkazy wydaje «Hetmanka Jazdy Polskiej»[...]; od stóp Maryi Latyczowskiej, Wygnanki Świętej, która w katedrze łuckiej przytułek i należną cześć znalazła, aż ku stolicy Wielkiej Księżnej Litewskiej - «co w Ostrej świeci Bramie». A sercem serc - Jasna Góra*”²⁶.

Przypisy:

¹ Źródło: Ks. B. Kumor, *Podłoże historyczne kultu maryjnego w Polsce*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, T.X, s.259-263.

² Ks. B. Przybyszewski, *Romańskie kościoły pielgrzymkowe*, Kraków 1979, s.155.

³ A. Witkowska, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa*, Lublin 1984, s.104.

⁴ A. Jackowski, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, w: A. Jackowski i in., *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1995, s.14.

⁵ Z.S. Jabłoński OSPPE, *Jasna Góra jest w Europie*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*. Red. K. Kunz, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s.234.

⁶ Z.S. Jabłoński, dz.cyt., s.234.

⁷ Z.S. Jabłoński, dz.cyt., s. 234.

⁸ Z.S. Jabłoński OSPPE, *Rzeczywistość Jasnej Góry ważniejszymi wydarzeniami pisana*, w: *Tyś wielką*

chlubą naszego narodu, dz. cyt., s.278.

⁹ Z.S. Jabłoński OSPPE, *Jasna Góra jest w Europie*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, dz. cyt., s.235.

¹⁰ Z.S. Jabłoński OSPPE, *Rzeczywistość Jasnej Góry ważniejszymi wydarzeniami pisana*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, dz. cyt., s.279.

¹¹ P.H. Pruszczyk, *Morze Łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej, po różnych miejscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa*, Kraków 1662, s.17-22.

¹² D.Łuszczek ZP, *Koronowane kopie obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej od XV do XVII wieku w Polsce*, "Studia Claromontana" t.10, 1989, s.184-203.

¹³ Ks. W.Nowak, *Historia obrazu i kultu Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej*, "Studia Warmińskie" t.XIV, 1977, s.111-113.

¹⁴ A.Kuszczyńska-Irackska, *Ludowe obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej*, "Studia Claromontana" t.2, 1982, s.276-287.

¹⁵ H.Żerek, *Spółeczny i terytorialny zasięg oddziaływania kultu cudownych obrazów w Polsce w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku*, Acta Univ. Łódz. Zesz. Nauk. UŁ. Nauki Humanist.-Społ. ser.I 40, 1978, s.3-19.

¹⁶ E. Biłska, *Kalwaria Zebrzydowska jako wzór dla innych kalwarii na ziemiach polskich*, "Peregrinus Cracoviensis" 2, 1995, s.149.

¹⁷ J. Glemp, *Jasnogórskie pielgrzymowanie narodu*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*. dz. cyt. s.187.

¹⁸ A. Jackowski, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, dz. cyt., s.24.

¹⁹ Ks. J.Myszor, *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*, "Studia Claromontana" t.7, 1987, s.93-94.

²⁰ Ks. J. Górecki, *Pielgrzymki na Górnym Śląsku w latach 1869-1914*, Katowice 1994, s.30.

²¹ Ks. D.Olszewski, *Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przełomu XIX i XX wieku*, "Studia Claromontana" t.7, 1987, s.72.

²² Ks. W.Pasiut, *Sanktuarium Pana Jezusa Kobyłańskiego*, Kobyłka 1986, s.21-22.

²³ Ks. J.Górecki, dz. cyt., s.163.

²⁴ *Historia Calvariae seu... descriptio situs, foundationis privilegiorum... Conventus Zebrzydovicensis... collecta anno Domini 1613, 1600-1904*, s.59-60, Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie, Sygn.IV-a-1, s.507-512.

²⁵ A.Hoppe, *Des Österreichers Wallfahrtsorte*, Wien 1914, s.56.

²⁶ Ks. W.Nowak, dz. cyt., s.124.

²⁷ Ks. W.Nowak, dz. cyt., s.125.

²⁸ Ks.J.Górecki, dz. cyt.,s.30-31.

²⁹ Z.S.Jabłoński OSPPE, *Rzeczywistość Jasnej Góry ważniejszymi wydarzeniami pisana*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, dz. cyt., s.288.

³⁰ *Wykaz niektórych cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski oraz zwycięstw za Jej przyczyną odniesionych*, oprac. H. i J. Szymański, Toruń-Podgórze 1937, Archiwum Klasztorne OO. Dominikanów w Borku Starym.

³¹(Nowakowski W.), *Wacław z Sulgostowa, kapucyn, O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej, wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.

³² A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najśw. Maryi Panny w Polsce*, Kraków 1903-1911.

³³S. Barącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891.

³⁴ J. Zbudniewek ZP, *Wokół przemian i ewolucji kultu Matki Bożej Jasnogórskiej*, "Ateneum Kapłańskie", 1982, nr 440, s.41

³⁵ J. Tomziński ZP, *Prymas Polski spod znaku Jasnogórskiej Pani*, "Ateneum Kapłańskie", 1982, nr 440 s.80.

³⁶ J. Tomziński, *dz.cyt.*, s.80-81.

³⁷ *Encyklopedia Katolicka*, t.3, Lublin 1991, J. Zbudniewek, k. 865.

³⁸ *Matka Odkupiciela Matką Kościoła. Dokumenty*, Warszawa 1990, s.182.

³⁹ *Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, Poznań 1979, s.55.

⁴⁰ U.Janicka-Krzywda, *Materiały do sesji popularno-naukowej "Orędowniczko Nasza"*, Kraków 1995, s.7.

⁴¹ L. Balter SAC, *Koronacje wizerunków Matki Boskiej w Polsce 1962-1987*, "Przewodniczka. Kult Matki Boskiej w Polsce od Lumen Gentium do Redemptoris Mater 1964-1987". Akta VI Ogólnopolskiego Kongresu Mariologicznego i Maryjnego, Częstochowa-Jasna Góra 20-23 IX 1990, Jasna Góra-Częstochowa 1994, s.118-122.

⁴² Cytat przytoczono za: *Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717-1990*, Szymanów 1990, s.33.